

הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל

פסול אילם לעדות

א. פתיחה

ב. כתיבה כדיבור במצוות

ג. שיטת הש"ך: כשרות אילם לעדות תלויה במחלוקת ראשונים

ד. שיטת "קצות החושן": באילם יש פסול הגוף להעיד

סיכום

א. פתיחה¹

הגמרא בגיטין (עא, א) אומרת:

אמר רב כהנא אמר רב, חרש שיכול לדבר מתוך הכתב כותבין ונותנין גט לאשתו.

מדבריו של רב כהנא עולה, שכתובה נחשבת כדיבור, וזוהי הסיבה שאילם (אשר) הגמרא קוראת לו 'חרש שיכול לדבר מתוך הכתב' יכול לגרש, שכן בכתבתו הוא מצווה על הגט.

על כך מקשה הגמרא (שם):

אמר ר' זירא: אי קשיא לי הא קשיא לי, דתניא: אם לא יגיד (ויקרא ה, א) - פרט לאילם שאינו יכול להגיד. אמאי, הא יכול להגיד מתוך הכתב?

אם כתיבה נחשבת כדיבור, מדוע אילם פסול לעדות?

מתרצת הגמרא:

אמר ליה אביי: עדות קאמרת? שאני עדות, דרחמנא אמר: 'מפיהם' - ולא מפיהם².

1 במשך שנים רבות העביר מורי ורבי הגאון הרב זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל באופן קבוע בימי ראשון אחר הצהריים שיעור בכולל הדיינות 'ארץ חמדה'. כותב שורות אלו זכה לשמוע את שיעוריו על כל חלקי חושן משפט ואבן העזר בין השנים תשס"א-תשס"ח. הנוהג היה שכשהיה מו"ר מגיע לשיעור הוא היה שואל במה עוסקים, ולאחר שמסרו לו על הנושא המדובר היה מתחיל בשיעור, ותמיד הדברים היו מסודרים בצורה מפליאה כאילו הכין את הדברים מראש. מקצת השיעורים נערכו ופורסמו באתר ארץ חמדה. השיעור הזה הועבר ב'ארץ חמדה' בשנת תשס"ג, כשלמדו בכולל את הפרקים האחרונים של מסכת גיטין. הוא נערך על ידי בסיועו של הרב דורון אלון מתוך סיכום של השיעור, תוך השוואה להקלטת השיעור, ומתוך היצמדות לבקשתו של מורי ורבי שלא לכתב את השיעור מילה במילה, אלא לערוך אותו באופן שיושמטו כפילויות ויילקחו השוואות ותוספות משיעוריו האחרים. הערות השוליים הם משל העורכים. יהי רצון שהדברים יהיו נר לנשמת רבנו. אריה כץ, מבוא חורון.

2 עיין בשיעור על קבלת עדים בשטר, טרם פורסם.

ממסקנת הגמרא משמע שבעלמא כתיבה נחשבת לדיבור, ורק בעדות ישנה גזירת הכתוב שצריך אמירה בפה.

ב. כתיבה כדיבור במצוות

האחרונים³ הסתפקו האם מי שכתב באיגרת את היום של ספירת העומר יצא ידי חובה. אחת הראיות לכך היא ממה שכתב הט"ז (או"ח סי' מז ס"ק ב) שאין הכותב דברי תורה צריך לברך, וראייתו מהלימוד של "מפיהם - ולא מפי כתבם", אך דחו את ראיית הט"ז, שזהו לימוד מיוחד בעדות.

ולכאורה מדברי הגמרא שלנו נראה שבעלמא כתיבה נחשבת לדיבור, וצריך היה שהכותב את ספירת העומר יצא ידי חובה⁴.

ג. שיטת הש"ך: כשרות אילם לעדות תלויה במחלוקת ראשונים

כפי שראינו בפתיחה לשיעור על "קבלת עדים בשטר"⁵, נחלקו רש"י בפירושו לתורה (דברים, יט, טו) ורבנו תם (תוספות יבמות דף לא, ב ד"ה "דחזו") האם המיעוט של "מפיהם ולא מפי כתבם" ממעט קבלת עדות בכתב, או שרק מי שאינו יכול להעיד בפיו, כגון אילם, פסול לעדות.

והנה, השולחן ערוך (סי' מו סעיף לו) פסק:

חתם כשהיה בריא ונשתתק, הוא אינו יכול להעיד על כתב ידו אבל אחרים מעידים עליו.

על כך מקשה הש"ך (שם ס"ק צג):

כן הוא לשון הטור, ומשמע מדבריו אבל נשתתק אינו יכול לחתום שטר. ונראה שטעמו על פי מה שמסיק לעיל (סי' כח סעיף טו) בשם רבנו תם דמותר לשלוח עדות בכתב לבית דין, ולא ממעטינן אלא אילם שאינו ראוי להעיד. ואם כן לדידיה אין חילוק בין עדות בכתב ובין שטר, ושטר נמי כשר מטעמא דראויים להגיד, הא כל שאינו ראוי להגיד אפילו לחתום על שטר

3 ראה לדוגמא "ברכי יוסף" (סי' תפט אות יד).

4 עיין בברכי יוסף שם שלמסקנתו כתיבה אינה כדיבור בספירת העומר, וצריך לחזור ולספור בברכה. ובשערי תשובה (סי' תפט ס"ק ז) דחה את ההוכחה מהגמרא שלנו שכתביה כדיבור, שכן כתיבה כדיבור זה דווקא במקום שהדיבור נועד לגלות את כוונת הלב (כגון שהוא רוצה לתת גט), אך במקרה בו הדיבור הוא עצם המצוה, לא שייך לומר שכתביה כדיבור, וכן הכריע בערוך השולחן (סי' תפט סעיף ט), וע"ע בשו"ת ר' עקיבא איגר (סי' כט-לב) שדן בנושא זה בארוכה.

5 מדובר בשיעור אחר של מו"ר.

פסול. אבל לשאר פוסקים... דסבירא ליה דאף מי שאינו אילם אינו יכול לשלוח עדות לבית דין על פי כתב, דהא דקאמר בש"ס דאילם פסול להעיד משום 'מפיהם ולא מפי כתבם', לאו דווקא נקט אילם אלא לדוגמא, ואפילו הכי השטר כשר דאינו בכלל זה. אם כן קשה על המחבר והר"ב שסתמו כאן כדברי הטור, דהא לפי סברתם בשטר לא שייך 'מפיהם ולא מפי כתבם', ואם כן אפילו חתם כשנשתתק כשר?... ואולי יש לחלק בדוחק. וצ"ע.

מדברי הש"ך עולה, שהשאלה האם אילם כשר לחתום על שטרות תלויה בשאלה האם הפסול על עדות בכתב נועד לפסול אילם, או שהוא מיועד לפסול כל עדות בכתב, וממילא עדות הכשרה בכתב (שהיא חתימה על שטרות) כשרה גם באילם.

ד. שיטת "קצות החושן": באילם יש פסול הגוף להעיד

"קצות החושן" (שם ס"ק יט) חולק על הש"ך, וסובר שבאילם יש פסול הגוף להעיד לכולי עלמא, וכמו שסומא פסול להעיד כך גם אילם פסול להעיד:

דודאי אלם פסול בחתימת השטר, וכדמשמע מדברי הטור דכתב חתם כשהוא בריא, אלא דאין פסולו משום מפי כתבם אלא הוא פסול הגוף. והוא מברייתא פרק מי שאחזו (גיטין עא, א) אם לא יגיד פרט לאלם שאינו יכול להגיד ועיין שם. והרי הוא פסול כמו סומא וחרש שמדבר ואינו שומע דפסול, וכמ"ש הרמב"ם (הל' עדות פ"ט הל' יא) ובטור ושו"ע (סימן לה סעיפים יא-יב) מתוספתא או ראה פרט לסומא, מדבר ואינו שומע דכתיב ושמעא קול אלה, והרי סומא או מדבר ואינו שומע דיכולין להעיד, סומא עפ"י שמיעת קול בטביעת עין דקלא שהודה שחייב לפלוני, וכן מדבר ואינו שומע יכול להעיד בעדות ראייה ובירושות ומתנות ואפילו הכי פסולים משום דהתורה פסלו דכתיב או ראה ושמעא קול, דכל שמחוסר ראייה או שמיעה אינו מעיד. והוא הדין מי שאינו יכול להגיד פסול ומשום דמחוסר הגדה ופסול להעיד אפילו במידי דלא בעי הגדה, כגון בשטר כיון שהוא מחוסר הגדה ופסול משום פסול הגוף.

אלא שעל דברים אלו קשה, שכן מהגמרא משמע שהפסול של אילם לעדות נובע מכוח "מפיהם ולא מפי כתבם"?

על כך מתרץ "קצות החושן" (שם):

אמנם כד דייקת, תראה דאדרבה פסול אלם ודאי לא משום מפי כתבם הוא, דאם לא כן למה הביא הברייתא האי קרא דלא יגיד, טפי הוי ליה להביא קרא מפיהם ולא מפי כתבם... אלא כוונת הש"ס הכי הוא, דגבי גט שם תני עד שישמעו קולו ואמר רב כהנא אמר רב דחרש שיכול לדבר מתוך הכתב

כותבין ונותנין גט לאשתו, ומשום דכתב הוי כדיבור. ולזה פריך כיון דאמרת דכתב הוי כדיבור, אם כן היכי תני "אם לא יגיד" פרט לאלם שאינו יכול להגיד, ואמאי הא יכול לדבר מתוך הכתב ואינו מחוסר הגדה כלל. דבשלמא סומא ממעט מאו ראה דאינו בראיה, אבל אלם הרי הוא בהגדה כל שיכול לכתוב היינו דיבורו ואינו אלם כלל. ולזה משני עדות קאמרת שאני עדות דרחמנא אמר מפיהם ולא מפי כתבם. והיינו אע"ג דבעלמא כתבו הוי דיבורו, אבל בעדות לא הוי כתב כדיבור, דכתיב מפיהם ולא מפי כתבם, וכיון דלא הוי כתבו כדיבור שפיר נתמעט אלם מלא יגיד פרט לאלם שאינו יכול להגיד. ומשום הכי אפילו בשטר דלא שייך מפי כתבם... אפילו הכי אלם פסול משום פסול הגוף כיון דאינו יכול להגיד בפיו.

כוונת דבריו של "קצות החושן" היא שפסולו של האילם לעדות נלמד מ"אם לא יגיד", אלא שיכולנו לחשוב שגם כתיבה נחשבת כהגדה, וממילא אין הכתוב ממעט אילם, שכן הוא יכול להגיד. על זה מביאה הגמרא ראייה, שבעדות כתיבה אינה נחשבת להגדה, שכן "מפיהם ולא מפי כתבם", וממילא "אם לא יגיד" בא למעט אילם. ממילא, גם במקרים בהם כתיבה מועילה, כגון שטר, אילם יהיה פסול, שכן אין הכוונה שבשטר הכתיבה נחשבת להגדה, אלא שאין צורך בהגדה, אך מי שאינו יכול להגיד, נפסל גם מעדויות בהם אין צורך בהגדה.

עולה מדבריו שיש צורך בשני פסוקים לפסול אילם - האחד לומר שמי שאינו יכול להגיד פסול מכל ענייני עדות, והשני שבעדות (בניגוד למקומות אחרים) כתיבה אינה נחשבת להגדה, ולכן גם מי שיכול לכתוב, אינו נקרא יכול להגיד, ונפסל פסול הגוף לעדות.

על דברי "קצות החושן" ניתן להקשות, שהפסוק "אם לא יגיד" נאמר בקשר לחיוב בקרבן שבועה, ובשטרות אין חיוב קרבן שבועה, שכן עניינו של החיוב בקרבן שבועה הוא במקרה שאדם שיודע עדות לחברו נשבע לשקר שהוא אינו יודע, ואין אדם מחויב לחתום על שטרות (ובניגוד לחיוב המוטל על אדם לבוא ולהעיד), ואם כן מהיכן אנו למדים שאילם פסול לחתום על שטרות?

אמנם ניתן לומר בכוונת "קצות החושן" שלדעתו הפסוק "אם לא יגיד" בא ללמד אותנו שאפילו במקום שעד פסול כשר לעדות הוא יהיה פטור מקרבן שבועה, שכן רק עדים כשרים מתחייבים בקרבן שבועה, וממילא גם הפטור של אילם מקרבן שבועה נובע מכך שיש פסול הגוף להעיד. מכיוון שכך, הפסול קיים גם כאשר אין חיוב של קרבן שבועה, שהרי הלימוד אינו שאילם פסול לעדות מכיוון שהוא פטור מקרבן שבועה, אלא שמי שפסול לעדויות (ובכלל זה אילם) פטור מקרבן שבועה⁶.

6 נראה לומר בכוונת רבנו, שהלימוד מקרבן שבועה הוא סימן לפסול הגוף שקיים באילם, ולא סיבה

סיכום

הגמרא בגיטין אומרת שאילם יכול לגרש באופן שיכתוב שהוא רוצה לגרש, שכן כתיבה נחשבת לדיבור, ודווקא להעיד אילם פסול, שכן בעדות יש גזירת הכתוב שצריך להעיד בפה ולא בכתב.

הסתפקו האחרונים האם ניתן לקיים מצוות הנעשות באמירה, כגון ספירת העומר, באמצעות כתיבה. לכאורה נראה מהגמרא בגיטין שניתן לעשות זאת, שכן כתיבה נחשבת לדיבור, אך ממסקנת האחרונים נראה שניתן לדחות את ההשוואה, שכן דווקא כאשר הצורך באמירה הוא מצד גילוי דעת (כגון הרצון לגרש) כתיבה נחשבת לגילוי דעת מספיק, אך כאשר המצוה היא להגיד לא ברור שכתבה תועיל.

נחלקו האחרונים האם אילם כשר לחתום על שטר:

לדעת הש"ך הדבר תלוי במחלוקת הראשונים האם ניתן לשלוח עדות בכתב. לדעת רש"י שלא ניתן, המיעוט של "מפיהם ולא מפי כתבם" לא חל על שטרות, וממילא גם אילם כשר לחתום. לדעת רבנו תם שכל עדות ניתנת להיעשות באמצעות כתיבה, אילם פסול להעיד מצד פסול הגוף, כיוון שאין לו יכולת הגדה, ואין חילוק בין עדות רגילה לעדות בשטר.

לדעת "קצות החושן", לכולי עלמא אילם פסול לחתום על שטר, שכן הלימוד של "מפיהם ולא מפי כתבם" מוכיח לנו שבעדות כתיבה אינה נחשבת להגדה, וממילא כאשר התורה אומרת: "אם לא יגיד", היא ממעטת אילם שאינו יכול להגיד, אלא רק לכתוב.

ניתן להקשות על דבריו, שפסוק זה נאמר בהקשר לקרבן שבועה, ואילו בשטרות אין קרבן שבועה, וממילא אין מקור למעט אילם.

ויש לישב, שהפסול של אילם להעיד לא נובע מכך שהתורה מיעטה אותו מקרבן שבועה, אלא שהיות ואנו רואים שקרבן שבועה לא חל על אילם, ממילא אנו יודעים שהוא פסול לעדות.

לפסול של האילם. ניתן לראות לימודים דומים בדברי רבנו על "כל שאין ראוי לבילה בילה פוסלת בו", עיין על כך בשיעור על "אין עד נעשה דיין", טרם פורסם.

